

Kyrkogårdarnas berättelser

En studieplan från Sveriges hembygdsförbund

FOTO: PETER OLAUSSON

Bårhuset vid Gillberga kyrka i Värmland.

Författare: Peter Olausson.

Layout: Olov Norin.

Omslag: Granhults kyrka. Foto: Bernt Fransson, CCBYSA.

Utgivare:

Sveriges hembygdsförbund
Sabbatsbergsvägen 6
113 61 Stockholm
Tel. 08-3455 11
www.hembygd.se

FOTO PETER OLAUSSON

Brösarps kyrkogård.

Kyrkogårdarnas berättelser

Alla människor som lever och har levt har en historia. Vissa får den skriven med många och vackra ord och den kan på det viset bevaras i tryckta skrifter, förvarade för "evigheten" i våra bibliotek. För de allra flesta är det däremot bara i den muntliga traditionen som levnadsberättelserna fortlever efter att någon gått bort – utöver de torra uppgifter som finns om var och en i arkiven om till exempel födelse, familjebildning, yrke, bostadsort och yrke. En påminnelse om att någon levat i en bygd får vi dock genom gravvårdarna på våra kyrkogårdar och här kan historierna om vem han eller hon var återberättas av de som ser stenen med sin inskription. Denna fungerar som en igångsättare av minnet, på liknande sätt som foton i ett gammalt album gör, eller som något som får oss att fråga vem den aktuella personen egentligen var.

De många berättelserna om en bygds människor som en kyrkogård representerar gör också själva kyrkogården till något mer än en vacker park för de döda. Finns det något att säga om de människor som noterats med kanske titlar och bostadsort på gravvårdarna kan besöket på kyrkogården bli så mycket mer än en viktig stund av reflektion inför de man själv

mist och saknar. Kyrkogården blir en historiebok och något som berör alla med anknytning till bygden. Och inte bara det: finns det något att säga om platsen kan en rundvandring locka andra – kyrkogården blir ett besöksmål, likaväl som själva kyrkobyggnaden eller andra sevärdheter i trakten. Det finns för Säfflebygdens del en omfattande kulturhistorisk beskrivning över traktens kyrkogårdar i den förnämliga boken *Bevarandeplaner för kyrkogårdar i Säffle pastorat* (2012), som ger en hel del grundinformation om själva kyrkogårdarna och deras utveckling över tid. Men urvalet av de gravvårdar som presenteras där bygger framförallt på olika kulturhistoriska kriterier och några särskilda berättelser om de som begravts finns inte med. Motsvarande bevarandeplaner har gjorts på många andra ställen i Sverige, med olika ambitionsnivåer. Arbetet har genomförts med stöd kyrkoantikvariska medel och syftar, som namnet säger, på möjligheten att gradera värdet av olika gravvårdar, som ett urvalsinstrument för ett framtida bevarande genom offentliga insatser.

Det finns också en möjlighet att arbeta systematiskt med livsödena kring landets många kyrkogårdar. Det går att göra i studiecirkelform.

Fotografier och gravvårdar fyller båda funktionen att göra det förgångnas människor levande också i nutid.

Arbetet har pågått inom Säffle pastorat under två år och resultaten redovisas i en hemsida med namnet www.kyrkogardsvandring.se. Denna kommer att vara möjlig att uppdatera genom tillägg och rättelser. Tanken är också att berättelser som kommer fram i arbetet ska samlas till ett guidematerial som blir användbart för alla som är intresserade, nu och i framtiden. Guidematerial kan tryckas men också möjligheten att använda sig av så kallade QR-koder utreds. Här är det Säffle församlings kyrkogårdsförvaltning som hållit i arbetet tillsammans med Studieförbundet Vuxenskolan. Men det är enskilda människor med kunskaper om bygdens folk som själva gjort jobbet med att dokumentera minnena om bygdens folk. Det är ett arbete som aldrig tar slut och som det finns all anledning att göra, överallt i Sverige.

VAD ÄR EN BERÄTTELSE?

Det finns så mycket som intresserar oss kring andra människor och det betyder att berättelserna om kyrkogårdarnas folk också kan bli mycket olika. Här är några saker man kan tänka på i cirkelarbetet när man ska samla in materialet.

- Använd kyrkoböckerna, gravregistret och andra hjälpmedel för att få fatt i grunduppgifterna om de människor det gäller – men tänk på att detta är uppgifter som är nödvändiga för att systematisera det egna arbetet men som sällan är nödvändiga i sina detaljer när den färdiga berättelsen ska skrivas.
- Tänk på att berättelsen inte behöver vara ”fullständig” – även om det förstås är intressant med biografier är det bättre att hänvisa till

sådana längre levnadsberättelser i bokform än att försöka skriva av dem i sin helhet. Gravvårdarna på en kyrkogård är många och det är bättre att kunna berätta något om fler än mycket om ett fåtal. Även om det bara finns en enda episod om en människa i det kvarvarande minnet är det av stort värde att just denna blir noterad!

- Fokusera på vad ni själva tycker är intressant med en person och skriv ner det! Det kan röra sättet att vara, att tala, att klä sig, det kan gälla yrket, det kan handla om några episoder i hans eller hennes liv som är talande eller kanske dråpliga.
- Tänk på att alla människor har och har haft sina goda och sämre sidor. Det är inte meningen att en berättelse medvetet ska göras till någon slags helgonbeskrivning, inte heller att man behöver dra fram alla dåliga sidor som någon kan tänkas ha haft. Men det ger en verklighetsklang om man i en berättelse faktiskt har med både gott och mindre gott. Tänk begravningsstal: känner man personen som har gått bort brukar ett tal som faktiskt beskriver den bortgångne på ett nyanserat sätt vara det man särskilt uppskattar.
- Berättelsen behöver inte vara ”färdig” i den meningen att det utgör ett manus till guidearbetet – det viktigaste är att det finns något material som sedan går att redigera. Det viktigaste är att studiecirkeldeltagarnas egna kunskaper noteras så rikhaltigt som möjligt!
- Berättelsen kan avse gamla gravvårdar men lika gärna de som ligger nära i nutid – människors levnadsöden är intressanta oavsett när de råkat

leva. Om det gäller människor som avlidit nära nutid finns det förstås en hel del minnen att notera. Gör gärna det – och tänk lite extra på det där med människors ljusa och mörka sidor och vad som är av betydelse att säga. Även om ”nutidsberättelserna” kanske inte kommer med i ett tryckt guidematerial är det förstås av stort värde för eftervärlden att de finns och kan användas på olika sätt i framtiden.

- Tänk på dataskyddet! Det finns regler enligt den europeiska dataskyddsförordningen som reglerar vad man får offentliggöra när det gäller nu levande personer. Även om kyrkogårdarnas levnadsöden naturligtvis berör avlidna finns det anledning att tänka på hur man formulerar sig, så att inte integriteten för nu levande människor på något sätt skadas.

HUR KAN MAN ARBETA?

För varje kyrkogård – i vissa fall i samarbete mellan flera – kan det skapas studiecirklar med en ledare som är sammankallande. Ett studieförbundet får ett visst bidrag för varje studietimme man lägger ner och det är pengar som kan användas i arbetet för kanske fikabröd eller fotodokumentation. Hur man sedan lägger upp arbetet kan förstås skifta. Alla kan samlas vid varje tillfälle och man går systematiskt igenom de aktuella gravarna och noterar det man vet – eller man delar upp arbetet, så att var och en får en ”hemläxa” tills man ses vid nästa tillfälle. Följande bör man se till att göra under studiecirkeln gång:

- Få en överblick över kyrkogården genom att läsa bevarandeplanen (om sådan finns), genom att se på gravkartorna, gravregistret och kanske Sveriges Släktforskarförbunds gravstenseninventering. Inventera vilka gravar man vill fokusera på först. Kanske går man bäst kvartersvis.
- Besök kyrkogården efter inventeringen och gör detsamma nu fysiskt, på plats. Vilka gravvårdar får spontant sina berättelser, vilka är sådana som utgör ”gåtor” som man måste gå vidare med. I den mån det inte redan är gjort: fotodokumentera de aktuella gravvårdarnas så att det är möjligt att kunna arbeta med dem också inomhus i studielokalen.
- Organisera arbetet så att någon eller några får i särskild uppgift att skriva ner de berättelser som dyker upp vid cirkeln samtal, i den mån som deltagarna inte själva skriver. Det kan vara en bra idé att spela in samtalet (eller delar av det) så att det går att gå tillbaka till det och utifrån

detta kunna skriva – det är ett sätt att hinna med mycket. Se till att det som skrivs ner också sparas säkert så att det med tiden även kan levereras till den/de som ska göra de slutliga guiderna i tryckt och i digital form.

- Gå gärna igenom de berättelser som noteras så att alla i gruppen kan komplettera eller kanske rätta, om det behövs. Men tänk också på att det ofta inte finns en enda ”sann” berättelse utan kanske många olika, som dessutom kan motsäga varandra. Om inte det rör sig om rena faktafel – om levnadstid, yrke eller annat – är det då bäst att skriva ner alla varianter och låta dem stå var och en för sig.
- Notera gärna om det finns fotografier på personerna och var dessa finns – sådana kan i urval också att publicera via en hemsida, där sådant och annat tillkommande material fortlöpande kan samlas, också efter att själva studiecirkeln är avslutad. Går det inte att åstadkomma en hemsida har det ändå sitt stora värde att samla sådana upplysningar. Fotografier på hus och miljöer eller saker och dokument som är förknippade med personen det gäller kan också vara av stort intresse.
- Intervjua människor som kanske inte kan eller vill vara med i själva studiecirkeln, men som kan veta mycket om ett eller annat livsöde. Se till att intervjuerna blir dokumenterade, genom att de spelas in eller genom att man gör noggranna anteckningar när man träffas. Glöm inte att notera när och var man träffat vem!
- Se till att de uppgifter som man noterar också får sina källhänvisningar! Det är inget som ska tryckas i ett guidematerial, men det är guld värt att veta varifrån uppgifterna kommer när man vill gå tillbaka för att kanske komplettera. Och värdet av sådana källuppgifter bara växer när åren går!

VAD VILL VI VETA I EN STUDIECIRKEL? – ETT EXEMPEL

För varje gravvård som blir aktuell kan man förslagsvis gå igenom följande frågelista och notera det som behövs:

- Gravvårdens nummer enligt gravregistret/gravkartan
- Begravda (namn, begravningsår) enligt gravregistret/gravkartan
- Eventuella tillägg till uppgifter om begravda

FOTO: PETER OLAUSSON

I familjegravarnas tid skapades också hägnader i gjutjärn av de som hade råd. Stavnäs kyrkogård.

FOTO: PETER OLAUSSON

Ibland kan informationen på en gravsten utgöra början på en egen nekrolog. Karlstads gamla kyrkogård.

- Skyddsklass enligt den kulturhistoriska inventeringen (om sådan finns)
- Gravrättsinnehavare enligt gravregistret/gravkartan, m eventuella tillägg om levande släktingar
- Beskrivning av gravvården (enkel beskrivning med foto, eller hänvisning till fotoregister)
- Bosättningsorter för de begravda (gårdar och/eller byar på landsbygden, gator/kvarter i stadsmiljö)
- Uppgifter om eventuella längre flyttningar genom livet
- Yrken, sysselsättningar (kan avse ”officiella” yrken, men också beskrivningar av annat som personerna arbetade med är av intresse)
- Hur personerna såg ut (enkelt ”signalement” – kort/lång, smal/bred, blåögd/brunög, hårfärg, något karakteristiskt i sättet att röra sig, sättet att klä sig etc)
- Engagemang i politik, föreningsliv etc
- Sätt att tala och uttrycka sig – eventuella specialuttryck
- Allvarligare sjukdomar under livet
- Anekdoter och berättelser
- Uppgifter om källorna till uppgifterna
- Eventuella bilagor (som foton)

Den ”utrustning” man behöver ha tillgång till bevarandeplan, gravregister och gravkartor (via kyrkogårdsförvaltningen), hembygdslitteratur, kyrkobokföringen (finns digitalt tillgänglig till cirka 1940), en digitalkamera och ev annan utrustning för att spela in berättelser.

EXEMPEL PÅ BERÄTTELSE

Här kommer några få exempel på berättelser kring gravvårdar från arbetet som hittills gjorts i Gillberga socken.

Aspsäter

Under den slitna gravhällen vilar majoren Johan Daniel Bauman (1748–1814) och hans hustru Cajsa Maria Brand (1754–1807), bosatta på gården Aspsäter. Hennes dödsorsak är okänd – man kan spekulera om frånfallet hade något att göra med när hennes bror tvingade henne att röka sjöskumpipa till hon började att kräkas, något som hävdtecknaren Henrik Lilljebjörn berättar om. Majoren Bauman var en halt krigsveteran från Gustav III:s krig med Ryssland och dessutom den äldste kände poeten i Gillbergabygden. Han skrev bl a ett poem om sina bragder på Älgsön i finska skärgården år 1788, men det är liksom allt annat av hans hand försvunnet. Han samlade sina dikter och sånger i den så kallade Poeteboka.

Esketan

Kyrkoherden Petter Brelín var känd som en människovän och humorist och efter honom finns bl a bevarad en födelsedagsvisa från 1840-talet.

Framförallt var han en förgrundsgestalt när Gillberga fick en organiserad skolundervisning – det äldsta skolhuset, byggt under hans tid, invigdes i Nysäter 1855 och finns fortfarande i sinnevärlden men är numer privatbostad. Brelin var också drivande när fattigvården fick nya former i en tid med ett par hundra behövande fattighjon varje år. Ett minne från den epoken är det omfattande bygget av enkla byggnader som backstugor och jordkolor. En jordkula, Hällemyren, har restaurerats och finns som ett nutida besöksmål i skogarna i närheten av Kolsäter.

Häljebol

Det första tingshuset i Häljebol stod klart år 1773. Därefter blev byn platsen för alla häradets ordinarie domstolsförhandlingar ända fram till år 1970. Domstolen leddes av en utbildad jurist, häradshövdingen, som till sin hjälp hade häradsnämnden. Den bestod av förtroendemän från sju olika socknar. Påfallande ofta gick ämbeten som nämndeman i arv. Ett sådant exempel har vi i slakten från gårdarna Knopperud och Nytomta i Häljebol, grannar till tingshuset, varifrån det kom nämndemän i tre generationer. Axel Andersson (från Nytomta var dessutom häradsdomare (talesman för häradsnämnden) och drivande kommunalman i Gillberga. Han dog år 1950. Från hans begravning berättas historien om hur hans goda vän Goa Brelin skulle uppvakta med en krans. Hon ringde in beställningen till blomsterhandeln i Säffle och sa att det på bandet skulle stå ”En sista hälsning. Goa”. För att vara tydlig bokstaverade hon det ovanliga namnet Goa. När hon sedan sökte efter kransen vid jordfästningen fick hon leta förgäves. Men begravningsgästerna undrade å andra sidan över den vackra kransen med hälsningen från tre okända män: ”En sista hälsning. Gustav Olof Anders”.

Magnebyn

Nils Fält var torpare i Magnebyn och Häljebol men också fältjägare. Han var därmed soldat och det berättas om hans stora styrka. När soldaterna från trakten skulle iväg till Trossnäs övningsfält för manöver samlades de först vid gården Jönsstuga i Högsäter för att festa och för att visa sina krafter genom att försöka lyfta den stora runda kraftprovstenen som fanns där. Nils var den som ofta var bäst i den kraftleken.

Hällsbäck

Historien om medeltidens pilgrimsvandringar mot Nidaros har en särskild anknytning till

godsägarfamiljen Nylén på Hällsbäck. Högt uppe på skogen mellan Hällsbäck och Stömne gick den gamla landsvägen och vid den ligger än idag den flata stenhäll som kallas Jungfrusten, eller Jungfru Marie vilosten. Det finns inskriptioner – en räfsa, en plog, några gränspilar och initialer – på stenen som tidigare generationer ur Nylénfamiljen låtit rista. – Nylén grundlade Hällsbäcks sågverk omkring 1880. Dottern Klara blev kvar på gården också sedan andra ägare tagit vid. Hon var bl a nära förtrogen till riksdagsmannen Johan Carlsson, som sköt sig i Kreugerkraschens efterföljd i början av 1930-talet. Klara Nylén – en av de första ledamöterna i Gillberga hembygdsförening vid grundandet år 1930 – såg till att resa gravvården efter familjen Nylén.

STÖD I ARBETET – OCH TIDSPLANEN

Även om de avlidna ligger där de ligger och därmed inte ”propsar” på uppmärksamhet är det angeläget för oss idag att dokumentera deras livsöden, så fort som möjligt. Minnen är färskvara! Starta studiecirkel när tillräckligt många i bygden är intresserade och se till att det blir ett arbete som är förankrat såväl i ett lämpligt studieförbund som, helst, i kyrkans kyrkogårdsorganisation – personalen som arbetar med begravningsplatserna har ofta stora kunskaper som det är viktigt att tillvarata. Gör upp en tidsplan för arbetet och se till att de träffar man har också kompletteras med ”hemläxor” bland deltagarna – de frågor som väcks när man träffas kan det ta tid att få svar på. Finns det flera studiecirkel i bygden som arbetar med angränsande kyrkogårdars livsöden är det bra om ledarna för de olika studiecirkelarna har kontakt under arbetets gång för att stötta varandra och för att kanske kunna lösa frågor om bästa tillvägagångssätt i cirkelarna.

Sveriges hembygdsförbund kommer under 2020 att publicera en hemsida med grundfakta om kyrkogårdarna som en viktig del av vårt kulturarv. Denna kan förhoppningsvis bli ett gott stöd i arbetet. Detsamma gäller den sida avseende äldre inventerade gravar, som Sveriges Släktforskarförbund har – de kommer under 2020 att också publicera efterlysningar av gravrättsinnehavare från landets olika församlingar.

Lycka till allihop i det spännande arbetet att dokumentera kyrkogårdarnas berättelser för nutiden och eftervärlden!

SVERIGES
HEMBYGDSFÖRBUND